

УДК 811.161.1'26

DOI 10.31651/2076-5770-2019-1-90-98

КАЛЬКО Валентина Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант
кафедри українського мовознавства і прикладної
лінгвістики Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID 0000-0002-9394-1664
e-mail: mkalko@ukr.net

МЕТОДИКА ПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ

Описано специфіку українських паремій як мовленнєвих актів, що відображають особливості етнокомунікації. Пареміям як мовним знакам, яким притаманний особливий зв'язок змісту й форми, властива специфічна прагматика, що передбачає вираження інтенційної стратегії впливу узагальненого, колективного адресанта на колективного, гіпотетичного адресата. Методика прагматичного аналізу паремій передбачає кілька етапів. 1) встановлення іллокуції паремійного висловлення; 2) опис локуції, реалізованої через виконання трьох дій: поєднання фонетичного, фатичного та ретичного актів; 3) визначення перлокутивного ефекту прислів'я. Перлокуція паремійного висловлення спрямована на зовнішні наслідки мовленнєвого акту, які виявляються насамперед у реакції адресата. Саме в конкретних умовах реалізації іллокуція прислів'я постає унаслідок локуції як аргумента та перлокуції, яка, задіюючи семантику, орієнтована на результат комунікації. На четвертому етапі прагматично аналізу відбувається з'ясування прямої чи непрямої мовленнєвий акт реалізує паремія.

Ключові слова: паремія, прагматика, мовленнєвий акт, локуція, іллокуція, перлокуція, інтенція.

Постановка проблеми. Паремія – цілісний, завершений мовний знак, відтворюваний мовцем у готовому вигляді, що дає підстави кваліфікувати її як мовленнєвий акт, висловлення, пов'язане з відповідною дією. Прислів'я, з одного боку, є інтенційною одиницею, оскільки наділене відповідним наміром, а з іншого – конвенційною, оскільки побудоване за правилами мовленнєвої поведінки етносу. Іллокуція прислів'я задана її колективним адресантом, яким є народ. Усе це уможливорює застосувати для вивчення паремій набутки сучасної прагматики – міжнаукової галузі знань, «що вивчає соціокультурні, ситуативно-поведінкові, статусні, психологічні, когнітивні й мовні чинники комунікативної взаємодії суб'єктів і відношення їх до засобів цієї взаємодії та певної знакової системи, що використовується комунікантами в спілкуванні» [1, с. 583].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У центрі уваги сучасної лінгвопрагматики перебуває організація мовних засобів для передавання змісту з метою досягнути поставленої мети в конкретній комунікативній ситуації, що, на думку М. М. Полюжина, уможливорює «залежно від мети дослідження виводити на перший план будь-яке з трьох базових понять прагматики: значення, контекст, комунікація» [2, с. 9]. Ця галузь сучасного мовознавства вивчає психологічні й соціальні аспекти вживання мовних знаків, основним призначенням яких є вплив на свідомість людини, її психіку, мислення, думки, почуття, емоції, волю тощо [3, с. 36–37], а результатом – зміна моделі поведінки індивіда. Застосування прагматичного підходу до аналізу мовних фактів передбачає передовсім урахування значущого компонента мовних одиниць, пов'язаного з індивідом, що використовує мову як засіб спілкування, знаряддя досягнення успіху і «робить свій вибір орієнтуючись у ситуації загалом та в соціальних ознаках адресата» [4, с. 7]. Розвиток сучасної прагматики вийшов за межі інтегрованого із семантикою й синтаксисом розділу загальної семіотики, нині вона залучена до загальної теорії комунікації [5, с. 21]. Лінгвопрагматика інтегрує комунікативну лінгвістику з іншими галузями мовознавства, оскільки, з одного боку, прагматичне значення

висловлень є незрозумілим поза його інформаційним (семантичним) змістом, який залежить від граматичної (синтаксичної) структури [6, с. 6], з іншого боку, лінгвопрагматичні дослідження потребують залучення даних психо-, етно- та соціолінгвістики, лінгвістики тексту, лінгвосоціології, лінгвокультурології тощо. Прагматика належить до діяльнісної лінгвістики, яка, на думку С. О. Аристова й І. П. Сусова, орієнтована на людину, її потреби, мотиви, мету, наміри й очікування від комунікативної ситуації, що в ній задіяний індивід або як ініціатор і лідер, або як виконавець другорядної ролі [7, с. 3].

Метою статті є обґрунтування методики прагматичного аналізу українських паремій.

Виклад основного матеріалу. Ми пропонуємо методику прагматичного аналізу паремій, яка інтегрує доробок цих галузей. Як зауважує Ф. С. Бацевич, сутність прагматичного аналізу полягає у «вивченні людських вимірів комунікації, їхньої пов'язаності з мовними структурами» [8, с. 19]. Мета прагматичного аналізу в нашому дослідженні – опис ознак паремій як мовленнєвих актів української мови.

Дж. Сьорль визначає мовленнєвий акт створення відповідного речення в певних умовах із конкретною метою [9, с. 219]. Сучасні дефініції мовленнєвого акту різняться здебільшого ключовим словом. Зокрема М. М. Кожина вважає, що мовленнєвий акт – це окрема репліка в діалозі або навіть діалогічна єдність двох реплік [10, с. 27], Н. І. Формановська наголошує, що мовленнєвий акт є висловленням, створеним, вимовленим із певною метою і спричиненим відповідним мотивом для здійснення практичної чи ментальної (зазвичай, адресованої) дії за допомогою такого інструмента як мова/мовлення [4, с. 148], Ф. С. Бацевич кваліфікує мовленнєвий акт як цілеспрямовану мовленнєву дію, одиницю нормативної соціомовленнєвої поведінки [11, с. 129], І. С. Шевченко визначає мовленнєвий акт як «мовленнєву взаємодію мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей мовця шляхом конструювання ними дискурсивного значення в ході спілкування» [12, с. 354]. Як наголошують лінгвісти мовленнєвий акт є насамперед елементарною одиницею повідомлення [13, с. 5], актом мовця [14, с. 11], що, реалізуючись у формі речення/висловлення, слугує засобом досягнення адресатом певної мети.

Застосування теорії мовленнєвих актів у процесі аналізу висловлення пов'язане передовсім із його розумінням як дії. Якщо до Дж. Остіна використання мови кваліфікували з позицій відношення висловлення до правдиво чи хибно відображеної в ньому дійсності, то дослідник уперше акцентував увагу на тому, яку дію виконує чи намагається втілити мовець, використовуючи висловлення, і якої мети він досягає.

Ми, слідом за О. О. Селівановою, вважаємо, що мовленнєвий акт – це «інтенційно зумовлене, граматично й семантично організоване висловлення, інтегроване з комунікативною взаємодією адресанта й адресата в певній комунікативній ситуації» [15, с. 57]. Така дефініція є всеохопною, оскільки в ній, з одного боку, підкреслено вербальний статус мовленнєвого акту, а з іншого – його кваліфіковано як багатозарове утворення в процесі комунікативної діяльності, яке поєднує «свій знаковий статус із намірами та діями мовця щодо адресата, реакцію якого акт передбачає» [1, с. 426] з контекстом і ситуацією, у якій відбувається процес комунікації.

Перша цілісна концепція мовленнєвого акту, ґрунтована на діяльнісній, телеологічній природі мови, була запропонована Дж. Остіним [16], який кваліфікував мовлення як знаряддя здійснення цільової настанови мовця в діяльнісній ситуації мовленнєвого акту. На думку Дж. Остіна, єдність мовленнєвого акту забезпечують три операції, групи дій:

1) локуція – говоріння в єдності фонетичного, фатичного й ретичного компонентів; фонетична дія, пов'язана лише з вимовою звуків, фатична дія – вживання певних вокабул, чи слів, що належать до словника й співвідносні з граматикою, ретична дія – це використання слів із визначеним чи більш-менш заданим смислом і референцією [16, с. 85];

2) іллокуція – комунікативний намір, мету адресанта, які надають певного спрямування й дієвості висловленню, наприклад інформування, наказ, залякування, попередження, прохання тощо;

3) перлокуція – наслідки досягнення результату мовленнєвого акту зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (виконання наказу, острах, подив тощо) [16, с. 86].

Така потрійна дія, на думку В. З. Дем'янка, розширює інтерпретаційну граматику мови – тоді й ураховується та обставина, що розуміння речення виходить далеко за межі буквального значення, й самого висловлення, і поданих із його допомогою намірів [17, 287–288].

Запропонована методика прагматичного аналізу паремій передбачає кілька етапів. На першому етапі здійснюємо встановлення іллокуції паремійного висловлення. Форма репрезентації іллокуції мовленнєвого акту так чи інакше зумовлена особливостями його внутрішньої, логіко-семантичної структури. Сутність іллокуції паремії безпосередньо пов'язана з іллокутивною силою, інтенцією, яку розуміємо як «осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її реалізації» [1, с. 204]. Реалізуючи інтенцію, мовець насамперед ураховує конвенційні умови, оскільки, «іллокутивна мета мовленнєвого акту – це ментальний акт, здійснення якого домагається від слухача мовець, або ментальний стан, до якого він має намір призвести слухача» [18, с. 243]. Залежно від інтенції паремійні висловлення можуть набирати смислового статусу ствердження, констатації, обіцянки, попередження, погрози, наказу, вимоги, поради тощо.

Мовленнєвий акт, з одного боку, є дією, а з іншого – знаковою одиницею, висловленням, то його межі можуть не збігатися із межами висловлення в традиційному розумінні. З одного боку, існує класичне вузьке розуміння мовленнєвого акту, згідно з яким він тотожний одному реченню/висловленню і реалізує один іллокутивний акт й один перлокутивний акт. З іншого ж, існують висловлення, що складаються з кількох елементарних предикативних одиниць, кожна з яких має власну іллокуцію, але спрямовані на один перлокутивний ефект. Саме наявність прагматичних зв'язків між окремими елементарними мовленнєвими актами послугувала підставою для виокремлення простих і складних мовленнєвих актів. Т. ван Дейк, аналізуючи прагматичний зміст складного речення, кваліфікує його як «один складний чи комплексний мовленнєвий акт, всередині якого одні компоненти створюють умови для успішного виконання інших» [19, с. 314]. Аналізуючи прагматичні відношення між реченнями, що утворюють складний мовленнєвий акт, дослідник виокремлює відношення обґрунтування, уточнення, узагальнення, корекції, ілюстрації, пояснення й висновку [19]. Досліджуючи системні зв'язки простих мовленнєвих актів як мінімальних, елементарних одиниць мовлення В. І. Карабан наголошує на необхідності переходу від їхнього парадигматичного вивчення в ізольованому вигляді до синтагматичного аналізу їхнього співвідношення й інтеграції в процесі мовленнєвої взаємодії [3]. І. М. Кобозева визначила складні мовленнєві акти як одиниці, оформлені однією синтаксичною одиницею, що об'єднує унаслідок прагматичної контамінації два і більше простих мовленнєвих акти і є «двоактовим», «двоїллокутивним» висловленням [20, с. 95]. Ми пропонуємо розмежовувати моноіллокутивні й полііллокутивні паремійні висловлення.

Моноіллокутивні паремії – це висловлення, форма яких повністю відповідає мовним засобам, закріпленим за цим мовленнєвим актом. За структурою такі прислів'я тотожні простому реченню й реалізують одну інтенцію, яку адресат з легкістю розуміє. Так, паремії *Не кажи нічого, не бійся нікого* [П-90, с. 291]; *Не вчи вченого їсти хліба печеного* [П-90, с. 317]; *Не выпускай землі з рук* [П-89, с. 46]; *Не підливай масла в огонь* [П-89, с. 59]; *Не переорюй межі нікому* [П-89, с. 93]; *Не винось сміття з хати* [П-89, с. 143] належать до директивів-заборон, оскільки вимагають від адресата не виконувати певну дію.

Полііллокутивні паремії – це висловлення, у формі яких репрезентовано кілька іллокутивних сил – основну й допоміжну (погроза й повідомлення, погроза й наказ, наказ і заборона тощо). У таких складних мовленнєвих актах основна інтенція виконує роль тези, а допоміжна – слугує засобом пояснення, обґрунтування, сугестії, мотивування, стимулювання, доповнення тощо. Однозначно в полііллокутивних мовленнєвих актах, один із компонентів домінує, визначаючи іллокуцію всього складного мовленнєвого акту, а інші є підпорядкованими, допоміжними, адже в семантичній структурі таких прислів'їв поєднано

дві й більше ієрархічно впорядкованих інтенцій. Так, наприклад для поліінтеційних мовленнєвих актів характерні такі поєднання:

1) директив-заборона + директив-порада, напр.: *Не вважай на урожай – усю землю засівай* [П-89, с. 92]; *Не годуй коня батогом, а годуй вівсом* [П-89, с. 159]; *Не мни слова, а говори просто* [П-90, с. 300];

2) репрезентатив-заборона + директив-заборона, пор.: *Не знаєш початку, не гудь кінця* [П-90, с. 310]; *Не вмієш шити, та і не пори* [П-90, с. 312]; *Не бачила оком, то не брешу язиком* [П-90, с. 382];

3) директив-заборона + репрезентатив, напр.: *Не допікай другим, бо знайдуться такі, що й тобі допечуть* [П-90, с. 293]; *Не питайся, бо старий будеш* [П-90, с. 296]; *Не йди в горох, бо там залізна баба сидить* [П-89, с. 114]; *Не надійся на чужу хату, бо під тинном доведеться умирати* [П-89, с. 137].

Такі висловлення зазвичай оформлені як аргументовані, одна з їхніх частин пояснює потребу відмови від виконання конкретної дії і є своєрідним індикатором ступеня категоричності заборони. Вона експлікує гіпотетичну ситуацію несприятливих наслідків у разі недотримання дій, заборонених у першій частині.

Другий етап передбачає опис локуції, реалізованої через виконання трьох дій: поєднання фонетичного, фатичного та ретичного актів. Реалізація звукової структури паремійного висловлення здійснюється під час фонетичного акту, лексико-граматична структура паремійного висловлення задіяна в процесі фактичного акту, а смислородження й референтне співвіднесення – у ретичному акті.

Особливого значення на цьому етапі набуває перформатив як висловлення, еквівалентне дії, вчинку, що вводить істинну пропозицію, яка відповідає діям і намірам мовця [1, с. 555]. Перформативні речення передбачають одночасне виконання названої дії, вони є автореферентними, оскільки вказують на процес, що визначає тип мовленнєвого акту. Перформативні дієслова лише зрідка вербалізовано в структурі паремій, пор.: перформатив-прохання: *Дай, Боже, одягу шити, а хату криту* [М, с. 372]; *Я вас прошу так як Бога!* [Н, с. 223]; *У нас хата на помості, просим брата в гості* [Н, с. 518] чи перформатив-подяка: *Спасибі Богу за допомогу* [Н, с. 225]; *Спасибі Богу за обід, що наївся дармоїд* [Н, с. 530]. У більшості випадків перформативне речення є імпліцитним, оскільки колективний автор передає свої наміри дій лише реченнями цієї дії, напр.: *Прислухайся до всіх, а вирішуй сам* [М, с. 601]; *Роби не язиком, а руками* [П-89, с. 285]; *Не стріляй наперед* [П-89, с. 269]; *Їж, що дають, а роби, що кажуть* [П-89, с. 281].

На третьому етапі встановлюємо перлокутивний ефект прислів'я. Для цього передовсім використовуємо зображену комунікацію (термін І. В. Арнольд), яка, хоча й має свої особливості, загалом співвідносна з реальною комунікацією, оскільки художня дійсність в багатьох випадках побудована за аналогією до реального світу. Перлокуція паремійного висловлення спрямована на зовнішні наслідки мовленнєвого акту, які виявляються насамперед в реакції адресата. Саме в конкретних умовах реалізації іллокуція прислів'я постає унаслідок локуції як аргумента та перлокуції, яка, задіюючи семантику, орієнтована на результат комунікації. Адресант досягає чи не досягає перлокутивного ефекту залежно від реакції адресата, від того, чи правильно він розуміє інтенцію мовця, чи хоче він її сприйняти, взяти до відома або проігнорувати. «Мету визначає ініціатор спілкування, а реалізує його задум адресат... Адекватність реакції забезпечує ініціатору досягнення визначеної ним комунікативної мети» [21, с. 56]. Як зауважує О. С. Кубрякова, головне в мовленнєвій діяльності – виконання комунікативного, смислового завдання; мовленнєвий акт підпорядкований вираженню певного смислу й визначається механізмами, які в системі мови слугують його передаванню» [22, с. 100]

Відзначимо, що встановлення перлокуції вимагає урахування всього контексту спілкування загалом, неможливо визначити перлокутивний ефект вживання паремії, якщо не звернутися до всього тексту, який здатний корелювати перлокутивний вплив. Так, у діалозі:

– *От так, хлопці, ми потрапили з-під ринви на дощ, – каже Андрій.*

- *Нумо, на стрих! – командує «Легінь».*
- *Вже йдуть сюди, – каже «Орлик», виглянувши у віконечко.*
- *Ганю, підкинь у ніч сирих дров, щоб як можна більше диміло.*
- *Якщо вже гинути, то на ногах, – каже «Олень».*
- *Гайда на стрих, – підганяє «Легінь».*
- *Ще чого доброго проломиться під нами.*
- ***Не мели язиком – квапся ділом, приготуйся до бою, – зауважив «Орлик».***

Андрій знітився, бо відчув, що його жарти недоречні. Хлопці зникли на горіщі (Я. Ткачук).

Паремія *Не мели язиком – квапся ділом* поза контекстом як самостійний мовленнєвий акт має чітко виражену іллокуцію – наказ не говорити зайвого, а діяти. Цю ж саму функцію прислів'я виконує в наведеній зображеній ситуації спілкування. У такому разі спостерігаємо збіг перлокутивного ефекту, викликаного вживанням прислів'я в діалозі, і прагматикою паремії загалом. Отже, можемо стверджувати, що вживання паремії досягло позитивного перлокутивного ефекту.

Натомість у наступному діалозі іллокуція прислів'я *Мовчи та диш* залишається нереалізованою, пор.:

– *А якби було по-нашому? Отож-бо мовчи та диш. – Потім він згадав щось і докинув: – А цар Василій уміє четма й письма.*

Любомир Вовк почав копати носакон траву край дороги.

– *Все одно не мовчатиму, не дам, – сказав він уперто.*

Світлий князь не наполягав – це було даремно: таким же впертим був Любомирів батько Вовчий Хвіст (І. Білик).

Адресат не погоджується з наказом мовчати, а навпаки, залишається при своїй думці, він не конфліктує з адресантом, а лише заперечує його. Отже, вживання паремії в цьому контексті має негативний перлокутивний ефект.

На четвертому етапі прагматично аналізу відбувається з'ясування прямих чи непрямих мовленнєвих актів реалізує паремія. Дж. Сьорль уперше запропонував розмежовувати прямі мовленнєві акти, реалізуючи які мовець має на увазі буквально те, що він говорить, і непрямі мовленнєві акти, позбавлені семантичної простоти, вимовляючи які мовець, окрім прямого значення висловлення, має на увазі дещо інше [23, с. 195]. Саме в непрямих мовленнєвих актах адресант реально повідомляє адресату більше, ніж було сказано. Розуміння їхньої іллокуції можливе з огляду на фонові знання, а також обопільну здатність адекватного розмірковування [23, с. 197]. Д. Франк вважає, що «мовленнєвий акт здійснюється непрямо тоді, коли іллокутивний тип, виражений мовними засобами, не збігається з первинною встановленою іллокутивною функцією» [24, с. 257].

У разі вживання непрямого мовленнєвого акту відбувається функційний зсув від прямого прагматичного значення до його вживання у формі іншого мовленнєвого акту. Розуміння непрямих мовленнєвих актів пов'язане із проблемою імпліцитних смислів висловлення в процесі вербальної комунікації, які, будучи недомовленими, стають усвідомленими значеннями комунікативних актів. Так, паремія *Дівка, як верба: де посади, то прийметься* є полііллокутивним мовленнєвим актом, оскільки поєднує в своїй структурі експресив, директив і комісив. Однак у конкретній комунікативній ситуації вона може набувати значення репрезентатива, напр.: *Йому здається, що Катря зраджує рідну домівку, що це тільки йому, тому огнищу, належать усі оці піклування, оця турбота, оцей дрібний притулок – від рогачів до комина. І Тарас думає з неохотою: "Он ба, яка! Правду кажуть, що дівка, як верба — де не посади, то прийметься, – їй усе одно, чи в батька, чи в чужих людей..." З досади аж вийшов із хати (Г. Хоткевич) чи експресива, пор.: – *Що за дурний, – каже, – розум у сих дівчат!.. Щоб оце я, після такої праці, випустив із рук самохіль свою здобич! Ні, голубонько, сього в нас не буває. Та й чого тобі убиватись? Хіба я не зумію кохати тебе так як і хто інший? Не плач, моє серденько: привикнеш, дак житимеш за мною**

не згірш, як і за гетьманом. *Дівка, кажуть, як верба: де посади, там і прийметься. Не дуже вгамовалась Леся од такого розважання; рвалась, кричала, здіймала до неба руки.* (П. Куліш).

Натомість паремія *Поспішиши – людей насмішиши* залежно від умов спілкування, контексту комунікативної ситуації може бути прямим мовленнєвим актом, реалізуючись як репрезентатив, пор.:

Його підтримував Роман. Однак Палій не схвалював їхнього гарячування.

– *Поспішиши – людей насмішиши*, – казав він. – *Хіба можемо ми такими нікчемними силами нападати на тисячну залозу? Це ж божевілля! Поки ми не матимемо надійного зв'язку з твоїми, Арсене, доти...* (В. Малик)

У інших текстових фрагментах ця паремія набуває додаткової іллокуції виправдання (1) чи докору (2), напр.:

(1) – *Та що ж тут голову ламати?.. – нервував сват. – Все й так ясно. Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиши — так женись!..*

Мати спершу ніби й погодилась.

– *Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: **поспішиши – людей насмішиши**. А ви самі бачите, як розгубилась наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова* (В. Чемерис).

(2) – *Пам'ятаєте, як швидко вдалося зробити ваш сад?*

– *Поспішиши – людей насмішиши*, юначе, – *відрізала вона. – Ви все зробили зовсім не так. Потиццали куці де попало. Розбили якісь божевільні клумби.* (К. Паньо)

Зображена комунікація в прикладі (1) модифікує прямий мовленнєвий акт *Поспішиши – людей насмішиши*, надаючи йому додаткового відтінку самовиправдання, тому що адресант доводить допустимість відтермінування сватання. Текстовий фрагмент (2) дає змогу кваліфікувати паремію як непрямий мовленнєвий акт експресив, оскільки мовець висловлює незадоволення з приводу непродуманих дій адресата, які призвели до негативних наслідків.

В окремих випадках на належність до непрямих мовленнєвих актів може вказувати перформативне дієслово, яке змінює, модифікує іллокуцію прислів'я. Так, у текстовому фрагменті – *Сама відчинить, – брат викресав вогню і солодко втяг у себе дим. – Попобігає, попобігає, а тоді й відчинить. Попрошу тебе, брате, це наші родинні болячки, отож **не винось сміття з хати**...* (В. Шевчук) перформатив *прошу* надає паремії *Не винось сміття з хати*, яка належить до класу директивів-заборон, додаткової іллокуції – прохання.

Мовець використовує паремії як непрямі мовленнєві акти «або з метою ввічливого пом'якшення прохань, питань і зауважень, або для того, щоб сказати адресатові неприємне, уникнувши неприємних наслідків для себе» [26, с. 362].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, прагматичний аналіз паремій дає змогу описати прислів'я як мовленнєві акти, що відображають особливості етнокомунікації, інтерпретувати їхню іллокуцію залежно від умов уживання в конкретній ситуації. Запропонована методика прагматичного аналізу паремій передбачає кілька етапів. На першому етапі здійснюємо встановлення іллокуції паремійного висловлення. Залежно від інтенції паремійні висловлення можуть набирати смислового статусу ствердження, констатації, обіцянки, попередження, погрози, наказу, вимоги, поради тощо. Другий етап передбачає опис локуції, реалізованої через виконання трьох дій: поєднання фонетичного, фатичного та ретичного актів. Реалізація звукової структури паремійного висловлення здійснюється під час фонетичного акту, лексико-граматична структура паремійного висловлення задіяна в процесі фактичного акту, а смислородження й референтне співвіднесення – у ретичному акті. На третьому етапі встановлюємо перлокутивний ефект прислів'я. Перлокуція паремійного висловлення спрямована на зовнішні наслідки мовленнєвого акту, які виявляються насамперед в реакції адресата. Саме в конкретних умовах реалізації іллокуція прислів'я постає унаслідок локуції як аргумента та перлокуції, яка, задіюючи семантику, орієнтована на результат комунікації. На четвертому етапі прагматично аналізу відбувається з'ясування: прямий чи непрямий мовленнєвий акт реалізує

паремія. Результати дослідження створюють підґрунтя для подальшого вивчення специфіки прагматики українських прислів'їв, зокрема перспективним вважаємо опис інтенції паремій у ситуаціях побутового спілкування.

Список використаної літератури

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
2. Полюжин М. М. Напрями та одиниці прагматичного аналізу мовленнєвої комунікації / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології. Ужгород: Патент, 2003. – С. 6–20.
3. Карабан В. И. Сложные речевые единицы (прагматика английских асиндетических полипредикативных высказываний) / В. И. Карабан. – К. : Высшая школа, 1989. – 132 с.
4. Формановская Н. И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н. И. Формановская. – М. : Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина; ИКАР, 1998. – 291 с.
5. Минкин Л. М. Аспекты синтезированной теории прагматики / Л. М. Минкин // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія філологічна. 1998. – Т. 1. – № 1. – С. 20–24.
6. Минкин Л. М. Языковой и речевой аспекты теории прагматики / Л. М. Минкин // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія філологічна. – 1999. – Т. 2. – № 1. – С. 6–11.
7. Аристов С. А. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / С. А. Аристов, И. П. Сусов // Лингвистический вестник. – Ижевск: Santa Lingua, 1999. – С. 3–15.
8. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
9. Серль Дж. Что такое речевой акт / Дж. Серль // Зарубежная лингвистика. – М. : Прогресс, 1999. – Ч. 2. – С. 217–265.
10. Кожина М. Н. Речеведческий аспект теории языка / М. Н. Кожина // Stylistyka XII. – Opole, 1998. – Т. 7. – С. 5–32.
11. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2003. – 281 с.
12. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / за заг. ред. І. С. Шевченко. – Х. : Константа, 2005. – 356 с.
13. Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и её единицы / И. П. Сусов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин, 1984. – С. 3–12.
14. Стронсон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / П. Ф. Стронсон // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 131–150.
15. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації / О. О. Селіванова. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
16. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 22–129.
17. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. – М. : Институт языкознания РАН, 1995. – С. 239–320.
18. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 238–251.
19. Дейк Т. ван. Вопросы прагматики текста / Т. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. Лингвистика текста. – С. 259–336.
20. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
21. Арутюнова Н. Д. Язык цели / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ: модели действия. – М. : Наука, 1992. – С. 14–23.
22. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 160 с.
23. Серль Дж. Косвенные речевые акты / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 195–222.
24. Франк Д. Семь грехов прагматики: Тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике / Д. Франк // Зарубежная лингвистика. – М. : Прогресс, 1999. – Ч. 2. – С. 254–264.
25. Селіванова О. О. Проблема значення в мовознавстві / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси, 2018. – № 2. – С. 3–10.
26. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. – 1981. – № 4. С. – 356–367.
27. Селіванова О. О. Феномен етнічності в етнології та етнолінгвістиці / О. О. Селіванова // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского: Научный журнал Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь, 2010. – Т. 23 (62). – № 4. – С. 507–516.
28. Селіванова О. О. Явище прецедентності у процесах номінації / О. О. Селіванова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Научный журнал. Сер. Филология. Социальные коммуникации. – Т. 22 (61). – № 2. – Симферополь, 2009. – С. 324–330.
29. Селіванова Е. А. Миф как источник номинации / Е. А. Селіванова // Linguistics and Didactics in the 21st Century – Trends, Analyses and Prognoses II / Ed. by A. Pčolinská. – Prague : Kernberg Publishing – February, 2009. – P. 158–171.

References

1. Selivanova, O. O. (2010). *Linguistic encyclopaedia*. Poltava: Dovkillja-K. (in Ukr.)
2. Poluzhin, M. M. (2003). Types and units of pragmatic analysis of speech communication. *Problems of Romano-Germanic Philology. (Problemy romano-hermans'koyi filolohiyi)*. Uzhgorod: Patent. 6–20. (in Ukr.)
3. Karaban, V. I. (1989). *Complex speech units (pragmatics of English asyndetic polypredicative utterances)*. Kiev: High School (in Russ.)
4. Formanovskaya, N. I. (1998). *Communicative and pragmatic aspects of communication units*. Moscow: ICAR (in Russ.)
5. Minkin, L. M. (1998). Aspects of the synthesized theory of pragmatics. *Bulletin of the Kyiv linguistic University. Philology. (Visnyk Kyivsk'koho linhvistychnoho universytetu. Filolohichna)*. 1. 1, 20–24. (in Russ.)
6. Minkin, L. M. (1999). Language and speech aspects of the theory of pragmatics. *Bulletin of the Kyiv linguistic University. Philology. (Visnyk Kyivsk'koho linhvistychnoho universytetu. Filolohichna)*. 2. 1, 6–11. (in Russ.)
7. Aristov, S. A. & Susov, I. P. (1999). Communicative-cognitive linguistics and colloquial discourse. *Linguistic herald. (Lingvisticheskyy vestnik)*. Izhevsk: Santa Lingua. 3–15. (in Russ.)
8. Batsevich, F. S. (2004). *Basics of communicative linguistics*. Kyiv: Academy (in Ukr.)
9. Searle, J. (1999) *What is a speech act*. In Foreign linguistics. Moscow: Progress. 2, 217–265. (in Russ.)
10. Kozhina, M. N. (1998). Speech aspect of language theory. *Stylistyka XII*. Opole, 7, 5–32. (in Russ.)
11. Batsevich, F. S. (2003). *Essays on communicative linguistics*. Lviv: Publishing House of Lviv University I. Franko (in Ukr.)
12. *Discourse as a Cognitive-Communicative Phenomenon* (2005). Ed I. S. Shevchenko. Kharkov: Constanta (in Ukr.)
13. Susov, I. P. (1984). *Communicative-pragmatic linguistics and its units*. In Pragmatics and semantics of syntactic units. Kalinin. 3–12. (in Russ.)
14. Stronson, P. F. (1986). *Intention and convention in speech acts*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue 17: Theory of speech acts. 131–150. (in Russ.)
15. Selivanova, O. O. (2011). *Fundamentals of the theory of linguistic communication*. Cherkasy: Publishing house Chabanenko Yu.A. (in Ukr.)
16. Austin, J. L. (1986). *Word as an action*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue 17: Theory of speech acts. 22–129. (in Russ.)
17. Demyankov, V. Z. (1995). *Dominant linguistic theories at the end of the 20th century*. In Language and science of the late 20th century. Moscow: Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences. 239–320. (in Russ.)
18. Wendler, Z. (1985). *Illocutive suicide*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue 16: Linguistic Pragmatics. 238–251. (in Russ.)
19. Dake, T. van. (1978). *Questions pragmatics text*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue: 8. Text linguistics. 259–336. (in Russ.)
20. Kobozeva, I. M. (2000). *Linguistic semantics*. Moscow: Editorial URSS (in Russ.)
21. Arutyunova, N. D. (1992). *The language of the goal*. In Logical analysis: action models. Moscow: Science. 14–23. (in Russ.)
22. Kubryakova, E. S. (1986). *Nominative aspect of speech activity*. Moscow: Science (in Russ.)
23. Searle, J. (1986). *Indirect speech acts*. In New in foreign linguistics. Moscow: Progress. Issue 17: Theory of Speech Acts. 195–222. (in Russ.)
24. Frank, D. (1999). *Seven sins of pragmatics: Theses on the theory of speech acts, the analysis of speech communication, linguistics and rhetoric*. In Foreign linguistics. Moscow: Progress. 2, 254–264. (in Russ.)
25. Selivanova, O. O. (2018). Problems of meaning in linguistics. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of the University of Cherkasy)*, 2, 3–11. doi: 10.31651/2076-5770-2018-2 (in Ukr.)
26. Arutyunova, N. D. (1981). The addressee factor. *News of the USSR Academy of Sciences. Ser. literature and language. (Izvestiya AN SSSR. Ser. literaturny i yazyka)*. 4, 356–367. (in Russ.)
27. Selivanova, O. (2010). Phenomenon of ethnic identity in ethnology and ethnic linguistics. *Scientific messages of Tavricheskiy National University. Scientific Journal. Philology and social communications*. Simferopol. 23 (62), 4. (In Ukr.)
28. Selivanova, O. (2009). Phenomenon of precedence in the processes of nomination. *Scientific messages of Tavricheskiy National University. Scientific Journal. Philology and social communications*. Simferopol. 22 (61), 2. (In Ukr.)
29. Selivanova, O. (2009). Myth as source of nomination. *Linguistics and Didactics in the 21st Century – Trends, Analyses and Prognoses II* / Ed. by A. Pčolinská. – Prague : Kernberg Publishing. (In Russ.)

KALKO Valentyna Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian linguistics and applied linguistics

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkassy

e-mail: mkalko@ukr.net

PRAGMATIC ANALYSIS OF UKRAINIAN PROVERBS

Abstract. Introduction. Proverbs as linguistic symbols, which have a special correlation between of content and form, are characterized by a specific pragmatics, which implies an expression of an intentional strategy of an influence of a generalized, collective addresser on a collective, hypothetical addressee.

Purpose. *The purpose of this article is to describe the methodology of the pragmatic analysis of Ukrainian proverbs.*

Methods. *The method of pragmatic analysis of proverbs incorporates studies of psycho-, ethno-, sociolinguistics, linguistics of the text, linguosemiotics, linguoculture etc., with a purpose of describing speech acts. The essence of pragmatic analysis is to study human communication dimensions as well as its connections with the language structures. The purpose of the pragmatic analysis in the research – description of the proverb features as the speech acts of the Ukrainian language.*

Results. *Proverbs are fixed linguistic symbols reproduced by the speaker, which are characterized by a communicative purpose, given by the collective addressee – by a folk. They are purposeful speech actions, speech acts of which prompt to study the peculiarities of their pragmatics. The presence of independent illocutions forces in proverbs transforms them into speech acts, which is also the evidence of the discursive nature of the proverbial semiosis.*

Originality. *The proposed method of pragmatic analysis of proverbs involves several stages. The first stage is the installation of illocutions of the proverb. Depending on the intention, proverb statements can gain semantic status of affirmation, ascertaining, promise, warning, threat, order, requirement, advice, etc. The second stage involves a description of the locutionary implemented through the performance of three actions: combination of phonetic, phatic and rhetic acts. The performance of the sound structure of the paronymous utterance is reproducing during the phonetic act, lexico-grammatical structure of the paronymal statement is involved in the process of the phatic act, and meaning and a reference correlation – in the rhetic act. The third stage is an establishment of the perlocative effect of the proverb. First of all, it is used a depicted communication (the term I. Arnold). The perlocution of the proverbial utterance is directed by the external effects of the speech act, which are represented primarily in the response of the addressee. It is in the specific conditions of performance that the illocution of the proverb appears as a result of locution, as an argument and perlocution, which, by employing semantics, is oriented on the result of communication. The fourth stage of the pragmatic analysis is the clarification whether a direct or indirect speech act is performed by a proverb.*

Conclusion. *The pragmatic analysis of the proverbs makes it possible to describe proverbs as speech acts that reflect the specifics of the ethnocommunication, to interpret their illocution, depending on a situation.*

Key words: *proverb, pragmatics, pragmatic analysis, speech act, locution, illocution, perlocution, intention.*

Надійшла до редакції 20.01.19

Прийнято до друку 21.01.19